

Problems and Solutions Observed by School Psychological Counselors in the Post-Earthquake Process

Supha Nur KÜÇÜKBAHÇE

İnönü University, Malatya-Türkiye

Murat CANPOLAT

İnönü University, Malatya-Türkiye

Article History

Submitted: 27.06.2024

Accepted: 04.08.2024

Published Online: 03.11.2024

Keywords

School psychological
counselor
earthquake's impact on
school
student problems
Qualitative research

DOI:10.29129/inujgse.1505645

Abstract

Purpose: After the earthquake centered in Kahramanmaraş on February 6, families, children, teachers, students, and parents face individual and social psychological problems, physical ailments, and economic problems in the social environment where the earthquake occurred. With the resumption of schools, students carry the negative effects of disasters to school. The aim of this study is to examine the problems of students after the schools reopened after the February 6 earthquake in line with the experiences of school psychological counselors.

Design & Methodology: In this study, phenomenological method, one of the qualitative research types, was used to examine in depth. In line with this purpose, the participants of the study consisted of school counselors working in Çelikhan district of Adıyaman province. Participants were reached by using purposive sampling method and 7 school counselors were interviewed. A semi-structured interview form was used to collect data from the interviewees. The interviews conducted in the guidance service were recorded. After the recorded interviews were transcribed and examined in detail, they were prepared for analysis. Content analysis, one of the qualitative data analysis methods, was used for data analysis.

Findings: The findings obtained as a result of the analysis were gathered around 3 main themes. The main themes are; problems seen, interventions and traumatic counselor.

Implications & Suggestions: When we look at the results of the research, we see that after the earthquake, children experienced fear and anxiety, inability to enter closed spaces, peer bullying, personal care problems, academic problems, etc. In order to solve these problems, school psychological counselors used methods to solve problems in cooperation with stakeholders. Based on the research findings, necessary studies can be conducted for a possible disaster and its aftermath in the future. It can be a source of information about the problems that school counselors may encounter with earthquakes.

Okul Psikolojik Danışmanlarının Deprem Sonrası Süreçte Gözlemledikleri Sorunlar ve Çözümleri

Supha Nur KÜÇÜKBAHÇE

İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye

Murat CANPOLAT

İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye

Makale Geçmişi

Geliş: 27.06.2024
Kabul: 04.08.2024
Online Yayın: 03.11.2024

Anahtar Sözcükler

Okul Psikolojik Danışmanı
Depremın Okula Etkisi
Öğrenci Sorunları
Nitel Çalışma

Öz

Amaç: Afet sonrasında öğrencilerde pek çok sorun görünmektedir.6 Şubat Kahramanmaraş merkezli deprem sonrasında yaşanan kayıplardan dolayı aileler, çocuklar, öğretmenler, öğrenciler, veliler bu süreçte depremin olduğu toplumsal çevrede; bireysel ve sosyal açıdan psikolojik sorunlar, fiziksel rahatsızlıklar, ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmaktadır. Okulların tekrar başlamasıyla birlikte afetlerin olumsuz etkilerini öğrenciler okula taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, 6 Şubat depreminden sonra okulların açıldıktan sonra öğrencilerin sorunlarını okul psikolojik danışmanlarının deneyimleri doğrultusunda incelemektir.

Yöntem: Bu çalışmada derinlemesine incelemek amacıyla nitel araştırma türlerinden fenomenolojik yöntem kullanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın katılımcıları Adıyaman ilinin Çelikhan ilçesinde görev yapmakta olan okul psikolojik danışmanları oluşturmaktadır. Katılımcılara, amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak 7 okul psikolojik danışmana ulaşıldı ve görüşmeler yapıldı. Görüşmecilerden veri toplamak için yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Rehberlik servisinde yapılan görüşmeler kayıt altına alındı. Kayıt altına alınan görüşmeler deşifre edilip detaylıca incelendikten sonra analize hazırlanmıştır. Veri analizi için nitel veri analiz yöntemlerinden biri olan içerik analizi kullanılmıştır.

Bulgular: Analiz sonucunda elde edilen bulgular 3 ana tema etrafında toplandı. Ana temalar; görülen sorunlar, müdahaleler ve travmatik danışmandan oluşmaktadır.

Sonuçlar ve Öneriler: Araştırma sonucuna baktığımızda çocuklarda deprem sonrasında korku ve kaygı ile birlikte kapalı alanlara girememe, akran zorbalığı, kişisel bakım sorunları, akademik vb. sorunlar görülmüştür. Bu sorunları çözmek için okul psikolojik danışmanların paydaşlarla iş birliği içinde ve danışma teknikleriyle sorunları çözmek için bu yöntemlere başvurmuşlardır. Araştırma bulgularına dayanarak gelecekte olası bir afet ve sonrası için gerekli çalışmalar yapılabilir. Okul psikolojik danışmanların depremle karşılaşabileceği sorunların ne olduğu hakkında kaynak teşkil edebilir.

GİRİŞ

Afetler dünya çapında karşı karşıya kalınan en önemli sorunlardan biri olup, sonucunda maddi ve manevi kayıplar olduğu, yaralanmaların, travmaların yaşandığı durumlardır (Alipour ve Ahmadi, 2020; Galea, Nandi ve Vlahov, 2005). Afetler, can ve mal kaybıyla birlikte sosyal sorunlar, psikolojik sorunlar, fizyolojik sorun ve kayıplar gibi olumsuz etkileri vardır. Depremden sonra yaşananlar, afetten etkilenenlerin ruh sağlığı üzerinde derin ve kalıcı izler bırakmaktadır. Deprem sarsıntısının başlayıp yıkılan binaların enkazından sevdiklerini kaybetmeye kadar, bu tür olaylardan kurtulanlar travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), depresyon ve anksiyete (Bıçakçı ve Okumuş, 2023), afetlerden dolayı sosyolojik yapıda kültürün olumsuz etkilenmesi, aile içi ilişkilerin sarsılması, ekonomik sorunların artması, okul ve eğitimin kesintiye uğraması, paylaşımın azalması ve ruh sağlığının olumsuz yönde etkilenmesi gibi sorunlar görülebilmektedir (Öztan vd., 2019) Deprem, yaşayan kişiler için ciddi bir travma; yakınların kaybı, yaşayanlar için derin bir üzüntü ve acı; yaşamayan içinse yine büyük bir kaygı ve üzüntü yaratmaktadır (Sönmez, 2022).

Konteynir veya çadır gibi yerlerde yaşamlarını sürdürmeye çalışan ailelerde, düşük sosyoekonomik nedenlerden dolayı küçük yaşlarda çalışmak zorunda kalan çocuk ve ergenlerin eğitimlerinde aksamalar yaşanabilmekte ve akademik başarılarında düşüşler görülebilmektedir. Okullardan uzaklaşmakta olan çocuklar aile ekonomisini katkı sağlamak için devamsızlık yapmakta ve okula uyumu daha da zorlaşmaktadır. Tüm bu zorluklar, çocuk ve ergenlerde psikolojik sorunların da yaşanmasına neden olabilmektedir (Kaştan, 2015).

Depremi bireyler üzerindeki en büyük etkilerinden biri travmalar olduğu söylenebilir (Livanou vd., 2002). Travmalar yaşamı tehdit eden rahatsız edici deneyimlerdir (Briere vd., 2008). Travmatik olaylar bireylerin başa çıkma becerisini aşarak kendilerini çaresiz, tehdit altında ve tehlikede hissetmelerine neden olmaktadır (Yehuda vd., 2015). Travmaların bireyler üzerinde kalıcı ve olumsuz nitelikte pek çok fiziksel, duygusal ve psikolojik etkileri bulunmaktadır (Helzer vd., 1987). Bu olumsuz etkiler arasında kabuslar, aşırı uyarılma, depresyon, kaygı bozuklukları, korku, öfke, suçluluk gibi yoğun duygular, duygu durum bozuklukları, ilişkisel sorunlar, güven problemi, sosyal geri çekilme, unutmama ve odaklanma güçlüğü, uyku bozuklukları, kronik ağrı gibi somatik belirtiler, olumsuz benlik algısı, öz-kimlik kaybı, madde bağımlılığı, riskli davranışlarda bulunma, akademik başarısızlık, okul terki de yer alabilmektedir (Yule & Smith, 2015: 808).

Okul dönemindeki çocukların travmatik olayla ilgili farkındalıkları daha fazladır. Okul öncesi ve erken okul dönemindeki çocuklarda yaşanan olayların kendi hatalarından kaynaklandığını düşünebilir. Okul çocukları ve ergenlerde günlük aktivitelere karşı ilgi kaybı, öfkeli davranışlar, okula gitmek istememe, akademik başarıda düşme, akran ilişkilerinde bozulma, derse odaklanamama görülebilir. Ergenlik döneminde madde kullanımı görülmektedir. Sigara içme, alkol-madde kullanma, yıkıcı davranışlarda bulunma, suça yönelme gibi zararlı baş etme davranışları sergileme açısından daha riskli bir dönemdir (Karabulut ve Bekler, 2019; Öner, 2021). Madde kullanımına bağlı saldırganlık ve suç işleme oranları da artabilmektedir.

Afetlerden sonra bozulan alt yapı, değişen çevre şartları, temiz su ve besin kaynaklarının ulaşımında yaşanan güçlükler, katı ve sıvı atık kontrollerinin yeterince sağlanamaması, sağlık hizmetlerinin aksaması veya durması, çocuklarda aşı eksikliğine bağlı gelişebilen bağışıklık sistemi sorunları, kalabalık yaşam alanlarında uzun süre yaşamak zorunda kalınması, kişisel temizliğin yeterince yapılamaması, bulaşıcı hastalıklara ve korunma yollarına dair bilgi eksikliklerinden dolayı ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklar gibi birçok etken afetlerden sonra çocuklarda hem bulaşıcı hastalık görülme riskini hem de bu hastalıkların yayılma hızını artırır (Özcebe 2013; Ekşi 2016; Pascapurnama vd., 2018). Doğal afetlerden sonra meydana gelen

çocuk ölümlerinin dörtte üçünden fazlası bulaşıcı hastalıklara ve kişisel bakımdan yaşanan sorunlara bağlı olarak meydana gelmektedir (Gözübüyük vd., 2015).

Depremler gibi afetler insan üzerinde etkisi azalmayan sadece gerçekleştiği anda değil, daha sonrasında da insanların ve toplumların hafızasında yer edinmektedir. Yapılan araştırmalar bu tür afete maruz kalmış kişilerin, yıllar sonrasında bile olayın etkisinden kurtulamadığını, olayı tekrar yaşıyormuş gibi hissettiğini ve psikolojik sorunlar yaşadıklarını göstermektedir (Özçetin vd., 2008).

Okul Psikolojik Danışmanların Rolü

Psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri; bireyin kendini tanıması, anlaması, sahip olduğu gizil güçleri keşfetmesi, geliştirmesi ve bulunduğu topluma aktif uyum sağlayarak kendini gerçekleştirmesi için sistematik olarak ve profesyonelce sürdürülen psikolojik yardım hizmetleridir (Yeşilyaprak, 2016). Okul psikolojik danışmanları, öğrencilere eğitimsel ve mesleki rehberliğin yanı sıra, bireylerin çeşitli psikolojik veya fiziksel problemlerine de yardımcı olur ve danışmanlık ihtiyaçlarını karşılar. Duruma göre, ailelere, öğretmenlere ve idarecilere danışmanlık desteği de sunarlar (Gündüz, 2012).

Okulların öğrencilerin en çok zaman geçirdiği ortamlar olduğunu (Özen, 2011) ve tüm öğrencilerin diğer ruh sağlığı hizmetlerinden faydalanamadığı gerçeği göz önüne alındığında, okullar öğrencilerin ruhsal gelişimine önemli katkılar sağlayan kurumlardır (Han, 2010). Okul psikolojik danışmanı ise öğrencilerin kişisel, sosyal ve duygusal gelişimlerine katkıda bulunan yegâne ruh sağlığı çalışanıdır (Aviles vd., 2006). Okullarda bulunan psikolojik danışmanlar öğrencilerin yalnız bir alanda gelişimini değil bütün yönleriyle gelişimine destek olmaktadır.

Deprem gibi afetlerin meydana getirdiği kriz durumları, okul çalışanları için farklı sorumlulukları beraberinde getirmektedir (Gökalp ve Yalçınkaya, 2018). Bu nedenle okul çalışanlarının krize müdahaleyle ilgili bilgi sahibi olması ve doğru müdahalelerde bulunması, kendini bu konuda geliştirmesi kriz anında oluşacak stresi azaltmaya yardımcı olacaktır (Maya, 2014). Doğru müdahalenin yapılmadığı krizler akademik başarıda düşüş, okuldan ayrılma, istenilmeyen öğrenci davranışları gibi olumsuzluklara sebep olabilmektedir (Brymer vd., 2012). Bu süreçte de uzman olarak psikolojik danışmanların süreci yönetmesi beklenir ve okullarda rehberlik servisinin sağlıklı bir şekilde işlemesi için okul idarecileri, psikolojik danışman ve öğretmenlerin iş birliği içinde olmaları gerekmektedir.

Kriz durumlarında en aranan ve uzman olan kişi olarak okul psikolojik danışmanları, kriz zamanlarında birden fazla farklı rolleri yerine getirmek durumunda kalmakta (Karataş ve Baltacı, 2013) ve süreç içerisinde aldığı kararlarla kriz ortamındaki bireyleri doğrudan etkileyebilmektedir (Gökalp ve Yalçınkaya, 2018). Bu açıdan bakıldığında, krizin ortaya çıkarmış olduğu stresi azaltmada psikolojik danışmanların gerekli donanımına sahip olması önemli görülmektedir (Maya, 2014). Diğer bir ifadeyle, kriz danışmanlığı okul psikolojik danışmanları için sahip olunması gereken en temel becerilerden birisidir. Bu bağlamda kısa, amaca yönelik ve bireyin önceki işlevsellik haline dönmesini hedefleyen kriz danışmanlığı, krizin olumsuz etkilerini azaltma ve durumun travmaya dönüşmesini engelleme açısından oldukça önemli görülmektedir (Boyd-Webb, 2007).

Afetlerden sonra psikolojik yardım hizmetinin okul temelli sunulmasının birçok avantajı bulunmaktadır (Openshaw, 2011; Wolmer vd., 2005). Okul temelli müdahaleler sayesinde çocukların akranlarıyla ilişki kurmaları kolaylaşacak, çocuk aile ortamı dışındaki en doğal ortam olan okul sistemi içerisinde desteklenebilecektir. Akranlarıyla ilişki kurarak hem oyun ortamına geri dönmüş olacak hem de kendini daha rahat ifade edecektir. Böylelikle sorunlar daha kolay çözümlenmesine olanak sağlayacaktır.

Okullar psikolojik sorun yaşayan öğrencilerin en erken belirlenip izlenebileceği en uygun ortamlardan biridir. Çünkü çocuklar günün büyük çoğunluğu okuldadırlar. Psikolojik danışma ve öğretmenler tarafından fark edilen sorunlar çok geç olmadan müdahale edilecek, böylelikle çocuklar yaşadığı psikolojik, sosyal veya başka sorunlardan en az etkiyle atlatılmasına olanak sağlayacaktır. Afet öncesi ve sonrasında en fazla insana özellikle risk grubunda olan çocuklara en kısa yoldan ve en hızlı şekilde ulaşması okullar yoluyla daha ekonomik ve kolaydır. Profesyonel bir ruh sağlığı yardımına öğrenciler daha kolay ulaşırlar. Okullar toplumsal ve bireysel bilinçlenmenin gerçekleştirilebileceği en ulaşılabilir yerlerden biridir (Openshaw, 2011; Wolmer vd., 2005).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı okullarda ruh sağlığı çalışanı olan okul psikolojik danışmanlarının 6 Şubat deprem sonrasında okulların açılmasıyla birlikte öğrencilerde depremin neden olduğu sorunların neler olduğunu ve bu sorunlara nasıl müdahale edildiğini nitel araştırmanın keşfedici gücü (Creswell,2003) kullanılarak araştırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan ayıran özelliği ise deprem sonrasında meydana gelen değişimleri okul psikolojik danışmanların bakış açısıyla bakmaktır. Yapılan çalışmalarda okul müdürlerinin bakış açısıyla deprem (Arslan, 2023), okul öncesi öğretmenlerinin bakış açısıyla depremin eğitime etkileri (Arslanderen vd., 2023) gibi birden fazla paydaş etrafında sorun incelenirken okul psikolojik danışmanlara ait eksiklik olduğu görülmüştür. Bu araştırmayla deprem yaşamış okul psikolojik danışmanların okulların açılmasıyla beraber öğrencilerde gözlemedikleri sorunlar ve çözüm yolları hakkında detaylı bilgi sahibi olunacak, elde edilen verilerle ilgili alan yazına katkı sağlayacak, diğer okul psikolojik danışmanlara depremden sonrasına ilişkin bilgi sağlayacak, hazırlanan krize müdahale planına ya da önleyici çalışmalara rehberlik edecektir.

YÖNTEM

Desen

Okul psikolojik danışmanlarının deprem sonrasındaki sürece ilişkin öğrencilerde gözlemedikleri sorunlar ve deneyimleri ele alınacağı için nitel verilerle derinlemesine ortaya konulmasını amaçlayan bu araştırma, fenomenolojik yöntemle yürütülen bir araştırmadır. Bu çalışmalar bireylerin yaşantılarını (Husserl, 1970), tecrübelerini ya da bir olayı anlamlandırmalarını yarı yapılandırılmış formlarla derinlemesine görüşmeler yaparak (Creswell, 2003) araştırılmaya çalışılmıştır (Chapman & Smith, 2002). Fenomenolojik çalışmalarda fenomenle ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamlarını açıklar (Creswell, 2015). Fenomenolojik araştırmada bilgi edinme süreci genel olarak 3 ile 10 kişiye kadar yapılan derinlemesine mülakatlar içermektedir (Creswell, 2015; Merriam, 2013). Bu amaçla araştırmada “Çelikhan'da görev yapmakta olan okul psikolojik danışmanların deneyimleri” fenomen olarak ele alınmıştır. Bu desen, veri toplamanın bireysel görüşmeler yoluyla yapılmasını gerektirdiği için bu araştırmada okullarda çalışan psikolojik danışman ve rehber öğretmenlerle görüşüldü, araştırma sonuçları bu verilere dayandırılmıştır.

Katılımcılar

Deprem bölgesinde görev yapmakta olan okul psikolojik danışmanların deprem sonrası süreçte deneyimlerini incelemek için amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Patton, 2002). Araştırmanın katılımcıları, Adıyaman ilinin Çelikhan ilçesinde görev yapmakta olan 7 okul psikolojik danışmanı oluşturmaktadır. Okul psikolojik danışmanlar biri ilkökul kademesinde (n = 1), üçü ortaokul kademesinde (n = 3), üçü de lise kademesinde (n = 3) görev yapmaktadır. Okulda görev yapmakta olan psikolojik

danışmanlarının hepsi depremi yaşamış ve yıkıcı etkilerinden etkilenmişlerdir. Meslekte olan deneyimleri en az 10, en çok 21 yıl olmak üzere değişiklik göstermektedir. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’ de gösterilmiştir.

Tablo 1
Katılımcılara Ait Demografik Değişkenler

Katılımcılar	Cinsiyet	Görev süresi	Depremi yaşama	Çalıştığı kademe
Ahmet	Erkek	21	Evet	Lise
Ayşe	Kadın	12	Evet	Lise
Burhan	Erkek	10	Evet	Lise
Yağmur	Kadın	13	Evet	Ortaokul
Eyüp	Erkek	12	Evet	Ortaokul
Merve	Kadın	11	Evet	İlkokul
Mehmet	Erkek	10	Evet	Ortaokul

Veri Toplama Araçları

Araştırma amacına uygun verileri toplamak için kişisel bilgi formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu çalışmada iç geçerliliğin sağlanması amacıyla araştırmada kullanılmak üzere hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu için uygulamaya geçilmeden önce uzman görüşü alınmıştır. Hazırlanan görüşme formunda PDR alanında nitel araştırmalar konusunda deneyimli bir öğretim üyesinin ve psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanında yüksek lisans yapan iki uzmanın görüşü alınmıştır. Bu aşamanın ardından deprem bölgesinde görev yapmakta olan üç okul psikolojik danışmana görüşme formları okutularak soruların okunabilirlik ve anlaşılabilirlik açısından değerlendirilmesi sağlanmıştır. Alan uzmanı ve okul psikolojik danışmanlarının görüşleri doğrultusunda elde edilen dönütlere göre formda uygunluk ve anlaşılabilirlik açısından gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Görüşmeler öncesinde katılımcılara yapılan çalışma hakkında açıklamalarda bulunulmuş ve görüşmecilerin görüşlerini ayrıntılı bir biçimde ifade edebilmesi amacıyla sohbet ortamı oluşturmaya çalışılmıştır. Görüşmeler okul psikolojik danışmanlarının onayı alınarak ses kaydıyla kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler; okul psikolojik danışmanlarıyla yaklaşık 15-30 dakika sürmüştür. Katılımcılara yöneltilen sorulara verilen cevaplar bulgular kısmında doğrudan alıntılara yer verilerek sunulmuştur.

Çalışmada dış geçerliliğin sağlanması amacıyla; araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, veri toplama süreci, verilerin analizi ve bulguların nasıl düzenlendiği ayrıntılı bir biçimde betimlenmiştir. Çalışmada iç güvenilirliğini sağlamak amacıyla; bulgularının tümü yoruma yer vermeden okuyucuya sunulmuş ve ses kaydı kullanılarak veri kaybının önlenmesi sağlanmıştır.

Çalışmada dış güvenilirliği sağlamak amacıyla; veriler iki ayrı araştırmacı tarafından ayrı ortamlarda okunarak kodlar oluşturulmuştur. Bu işlemde sonra araştırmacılar bir araya gelerek kodlardan yola çıkılarak temaların oluşturulması sırasında araştırmacılar arasında fikir birliği sağlanmıştır. Veriler sonuç kısmında araştırmanın amacına uygun bir biçimde tartışılmıştır. Son olarak bulgular ve sonuç bölümlerinin birbirleriyle tutarlı olup olmadığı noktasında araştırmacılar bir araya gelerek görüş birliği sağlanmıştır. Görüşmelerde kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2
Yarı Yapılandırılmış Görüşme Soruları

Depremden sonra okulların açılmasıyla öğrencilerde gözlemlenen sorunlar nelerdir?

Bu sorunları çözmek için nasıl yollar izlediniz?

En çok hangi sorun/ları çözmede zorlandınız?

Verilerin Analizi

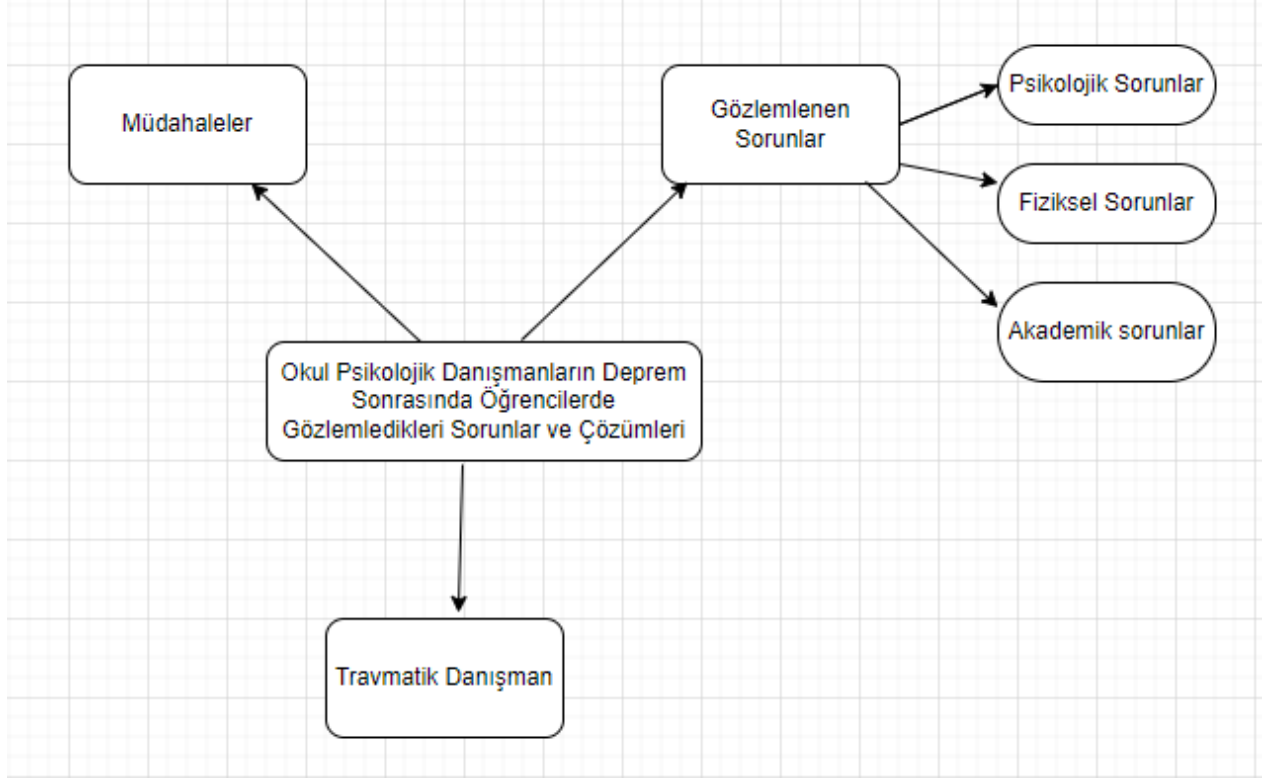
Araştırma verilerinin analizinde, toplanan verileri açıklayabilecek kavram ve ilişkilere ulaşmaya çalışan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinin amacı, "incelenen fenomen hakkında bilgi ve anlayış sağlamaktır" (Downe-Wamboldt, 1992, s. 314). Nitel içerik analizine yönelik yaklaşımların tümü, cevaplanacak araştırma sorularının formüle edilmesi, analiz edilecek örneklemin seçilmesi, kategorilerin tanımlanması, kodlama sürecinin ve kodlayıcı eğitiminin ana hatlarının çizilmesi, kodlama süreci, güvenilirliği belirleme ve kodlama sürecinin sonuçlarını analiz etme gibi yedi klasik adımla benzer bir analitik süreç gerektirir (Kaid, 1989). Bu çalışmada 7 psikolojik danışman ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Kayıt altına alınan görüşmeler deşifre edilmiştir. Deşifreler, araştırmacı ve danışmanı ile birlikte incelenmiştir. Analizin ilk aşamasında cümlelerin kavramsal olarak ne ifade ettiği belirlenerek önce kodlar ardından kodların birbiri ile ilişkilerine odaklanılarak temalar oluşturulmuştur. Kodlamada, psikolojik danışmanların kendi ifadeleri, alan yazında kullanılan kavramlar ve araştırmacıların oluşturduğu özgün ifadeler kod olarak alınmış ve bu kodlanan veriler de yine içeriklerine göre kategorilendirilmiştir.

BULGULAR

Araştırma bulguları 3 ana tema etrafında toplanmıştır. Bu temalar şöyle sıralanabilir: Gözlemlenen sorunlar, müdahaleler ve travmatik danışan. İlk tema olan gözlemlenen sorunlar, okul psikolojik danışmanların öğrencilerde görülen sorunlardan oluşmaktadır. İkinci tema olan müdahaleler, okul psikolojik danışmanlarının sorunlara yönelik müdahaleleri, çözüm yollarından oluşmaktadır. Üçüncü tema olan travmatik danışmada ise, depremi yaşamış bir okul psikolojik danışmanı olarak zorlandığı konular ve sorunlardan oluşmaktadır. Okul psikolojik danışmanların deprem sonrası süreçte gözlemedikleri sorunlar ve çözümlere ilişkin tema ve alt temalar Şekil 1' de verilmiştir.

Şekil 1

Okul Psikolojik Danışmanların Deprem Sonrası Süreçte Gözlemedikleri Sorunlar ve Çözümlerine İlişkin Tema ve Alt Temaları

Şekil 1’de görüldüğü gibi katılımcı ifadeleri üç ana tema etrafında toplanmaktadır. Gözlemlenen sorunlar ana teması ise üç alt temadan oluşmaktadır. Okul psikolojik danışmanları ana temaların hepsine değinmişlerdir.

Gözlemlenen Sorunlar’a İlişkin Bulgular

Gözlemlenen sorunlar olarak belirlenen tema üç alt temadan oluşmaktadır. Alt temalardan üçü de tüm katılımcılar tarafından değinilmiş ve buna ilişkin sorunları ifade etmişlerdir. İlk alt tema olan psikolojik sorunlar; öğrencilerde gözlenen korku ve kaygı, ümitsizlik, hayatı sorgulama, akran zorbalığı, yetersizlik kaygısı, yalnız kalamama, panik içinde olma, gibi sorunları içermektedir. Gözlemlenen sorunlara örnek olarak Mehmet Bey’in ifadesi ile “suça sürüklenen çocuk”, Ayşe Hanım’ın “hayattan beklentisi olmayan, geleceğe dair hayali olmayan öğrenci” gösterilebilir. Okul psikolojik danışmanları aynı zamanda okulların açılmasıyla beraber bir iyileşme sürecinin de başladığını belirtmişler. Burhan Bey’in “sosyal ortamın iyileştirici yanı” örnek olarak gösterilebilir. Bir diğer alt tema akademik sorunlardır. Akademik sorunlarda derse odaklanamama, ders çalışma isteğinin olması, devamsızlık sorunları, okula uyum süreci, akademik başarıda düşüş gibi sorunlar içermektedir. Akademik sorunlara değin en Mehmet Bey “sınıf içerisinde ders işlemek istemiyorlar, derse dikkatini veremiyorlar.” diyerek öğrencilerin derse olan isteksizliğini dile getirmiştir. Son alt tema olan fiziksel sorunlar; kişisel bakım, temizlik, beslenme gibi sorunlardan oluşmaktadır. Mehmet Bey “Özellikle kalabalık aileler konteynır gibi kısıtlı alanlarda barınma, hijyen ve temizlik problemi yaşıyorlar. Çocuğun okuldaki sorunlarına sıra gelmiyor.” diyerek ifade eklemiştir.

Müdahaleler'e İlişkin Bulgular

Müdahaleler ana temasında okul psikolojik danışmanların, okulda görülen sorunlara yönelik yapılan müdahaleleri içermektedir."Okul psikolojik danışmanlarının, sorunlara yönelik bireyle psikolojik danışma, birey ve grupla rehberlik, konsültasyon, çevre ile ilişkiler, sevk" gibi birden fazla yol kullanmışlardır. Örneğin; sosyal medyanın depremlerle ilgili sıklıkla haber, görüntü kayıtlarının öğrenciler üzerinde olumsuz etki yarattığını gören Ahmet Bey, "sosyal medyayı doğru kullanma" ile ilgili bilgilendirici çalışmalar yaptığını belirtti. Aynı zamanda okulların bir terapötik ortam yarattığını Burhan Bey şu sözlerle açıklamıştır: "Okullaşmanın artmasıyla sosyal çevreyle kurulan iletişim, aynı duyguları ve olayları paylaşma gibi süreçlerle korku ve kaygıları minimum seviyeye indirdiğini gözlemledim." Eyüp Bey ise bu süreçte" MEB'in hazırlamış olduğu kitapçık ve çalışmalardan yararlandığını" söylemiştir. Merve Hanım ise ilkököl kademesinde çalıştığı için öğrencilerin duygularını yaşamasına yönelik etkinliklere ağırlık verdiğini söylemiştir.

Temizlik konusunda çok sorun yaşayan ortaokul kademesinde çalışan okul psikolojik danışmanı Mehmet Bey, sorunu çözmek için sağlık kuruluşlarıyla iş birliği yaparak bu sorunun üstesinden geldiğini söylemiştir:

"İlçe il sağlık müdürlükleriyle iletişime geçtik. Özellikle çocukların temizlik ve sağlıklarıyla nasıl baş edebileceğim hakkında yardım istedik. Aylarca okulda göz enfeksiyonu vardı. Tüm öğrencilerde görülüyordu. Buradaki hastane ile çocuk doktoruyla iletişime geçtik. Yardım istedik. Süreç içerisinde sıklıkla sağlık müdürlükleriyle irtibat içerisindeyiz. Gerekli olan malzemeleri sağlık müdürlükleriyle çocuklara ulaştırdık. "

Okul psikolojik danışmanların psikososyal etkinliklerden faydalanması, deprem hakkında bilgilendirmelerde bulunma, ailelerle görüşme, bireysel danışma ve görüşmelerden de sıkça uygulandığı görülmüştür.

Travmatik Danışman'a İlişkin Bulgular

Travmatik danışman olarak belirlediğimiz ana temanın içerisinde, okul psikolojik danışmanların süreç içerisinde çözmekte zorlandıkları ve etkilendikleri sorunları barındırmaktadır. Okul psikolojik danışmanların tümü depremi yaşadıkları, bundan dolayı öğrencilerin yaşadıkları barınma, beslenme, deprem olma kaygısı, kayıplar gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Ortak yaşanmışlıklardan dolayı bazen zorlandıklarını ifade eden katılımcılar, kendilerinde hem bireysel hem de toplumsal olarak zorlu süreçten geçtiğini ifade etmişlerdir. Depremi yaşanan depremzede olarak bu süreçte zorlandığını belirten Mehmet Bey,

"Bir depremzede olarak bende barınma, beslenme vb. sorunlar yaşadım. Bu yaşadıklarımızı öğrenciye hissettirmemek gerekiyordu. Depremden dolayı olan kişisel ihtiyaçları gidermek zaman aldı. Okul dışında da depremin etkilerini azaltmak kendi sorunlarımıza çözüm bulmak için çabalıyorduk. Böylelikle yoruluyorduk ve okula yorgun geliyorduk. Bu durumda da bir şeyleri yönetmekte zorluk yaşadık. Bir psikolojik danışmanın öncelikle kendisi psikolojik iyi oluştta olmalı. Tamamen kişisel problemlerden kaynaklı zorluk çektim."

Depremi kendilerinin de atlatamadıklarını ifade eden Ayşe Hanım, depremi yaşamının olumlu ve olumsuz yanlarının olduğunu belirtmiştir. Bazen empatinin sempatiye kaydığı, bu süreçte yetkinlik dışı (TSSB) sorunlarla karşı karşıya kalındığını belirten Ayşe Hanım," Öncelikle bu süreci kendim atlatabilmiş değilim. Aslında bu benim için hem avantaj hem de dezavantaj. Çünkü karşıdaki kişiyi daha iyi anlayabiliyorsunuz. Yetkinliğimi aşan konularda sevk ettim.", Ahmet Bey "Bizler birer öğretmeniz. Öğrencilerin tüm

sorunlarıyla yakından ilgileniriz ama deprem gibi şiddeti ve etkilediği alanın büyük olmasından dolayı ve bizzat yaşadığımız için ne kadar çok sağ kurtulsak da o korku ve kaygı durumu devam etmekte.” şeklinde ifade ederken Eyüp Bey ise “Depremi bizde yaşadığımız için bazen kısmen de olsa empati konusunda sorun yaşadık diyebiliriz.” diyerek ifade etmişlerdir. Lise kademesinde çalışan bir diğer okul psikolojik danışmanı Burhan Bey “İnsan ölümün acısını paylaşamıyor. En çok yakınlarını kaybeden öğrencilerle çalışmakta zorlandım.” diyerek kayıp ve yas konusunda zorlandığını belirtmiştir. Merve Hanım da kayıp ve yas konusunda zorlandığını “Yas konusunda çalışmakta çok zorlandım. Acıları çok tazeydi. Kendimi çaresiz hissettim.” diyerek paylaşımında bulunmuştur.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Deprem bölgesinde ilkökul, ortaokul ve lise kademesinde görev yapmakta olan okul psikolojik danışmanların öğrencilerin yaşadığı sorunlar üzerindeki deneyimleri keşfetmeyi amaçlayan bu nitel araştırma sonucunda psikolojik danışmanların öğrencilerde gözlemedikleri sorunların psikolojik, fiziksel ve akademik sorunlar olarak ortaya çıktığı, müdahale yöntemlerinin benzer olduğu lakin içerik olarak farklılaştığı, zorluk çekilen sorunlar ise kişisel problemler, kayıp ve yas konusu olduğunu görülmektedir.

Bu çalışmanın bulguları, önceki araştırmanın bulgularıyla örtüşmektedir. İlk olarak deprem sonrasında öğrencilerde gözlemlenen sorunların belirlenen 3 alt tema etrafında şekillendiği gözlemlenmiştir.: psikolojik, akademik ve fiziksel. Arslan (2023)'ın 6 Şubat depreminden sonra okul müdürleriyle yaptığı çalışma sonucunda öğrencilerde yoğun olarak akademik problemlerden olan devamsızlık, motivasyon düşüklüğü; psikolojik olarak kaygı ve korku, davranış bozukluğu; fiziksel sorunlar olarak kişisel sorunların görüldüğünü bulmuştur. Ayrıca öğrencilerin ya da öğretmenlerin yakınlarını kaybetmesi, öğrencilerin evlerini kaybettiği için çadır ve konteynirlarda kalması, maddi yetersizlikler ve okullarda psikolojik danışman olmamasından dolayı psikososyal çalışmaların ve psikolojik müdahalenin yetersizliğini raporlamıştır.

Karabulut ve Bekler (2019), deprem sonrasında öğrencilerde korku ve kaygı oluşabileceğini bazı öğrencilerde ise davranış bozukluğu görülebileceğini belirtmiştir. Silwal vd. (2018), Nepal’de gerçekleşen deprem sonrası yaptığı araştırmasında öğrencilerin çadırlarda kaldığını, okuldaki öğrenci sayısının çok düştüğünü ve devamsızlıkların arttığını belirtmiştir. Okula giden öğrencilerin ise motivasyonlarının çok düştüğünü raporlamıştır. Du vd. (2018), Çin’de depremden sonra okullarda yaptığı araştırmasında öğrencilerde stresin çok olduğunu ama zamanla azaldığı bulgusu bu çalışmanın sonucu ile örtüşmektedir.

Bir diğer bulgumuz olan müdahaleler ana temasında okul psikolojik danışmanlarının sorunlara yönelik yapmış olduğu müdahale yöntemlerinin rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri etrafında şekillendiği görülmüştür. Yapılan etkinlikler ve müdahaleler birbirine ne kadar çok benzese de içerik olarak farklılaşmaktadır. Ortaokul ve liselerde daha fazla sorunla karşılaştığı görülmüştür. Benzer bir sonucu Jaksec, Dedrick ve Weinberg’in (2000) çalışmada katılımcıların bir ders döneminde sınıf içerisinde birden fazla krizle karşılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ortaokul ve liselerde görev yapmakta olanların ilkökulda görev yapanlara göre daha fazla krize tanıklık ettiği tespit edilmiştir.

Müdahale olarak okul ortamında akran ilişkilerini de kullanan Okul psikolojik danışmanlar, sosyal desteğin iyileştirici gücünü kullandığı görülmüştür. Alan yazında yapılan çalışmalar da arkadaş desteğinin travma sonrası bilişler, travma ve depresyon semptomlarının azalmasında önemli bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır (McCabe vd., 2020; Woodward vd., 2015).

Depreme yönelik okul psikolojik danışmanların yaptığı müdahale ve stratejiler arasında yeniden çerçeveleme, fiziksel egzersizler, bilinçli farkındalık uygulamaları, farkındalık temelli psiko-eğitimler, krize müdahale, psikososyal etkinlikler, danışanı güçlendirme gibi çalışmalar diğer çalışma bulgularıyla örtüşmektedir (Erdur Baker vd., 2021: 481; Scurfield, 2013). Sosyal destek de travma sonrası psikolojik iyileşmeyi kolaylaştıran ve bireyleri güçlendiren önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Robinaugh vd., 2011).

Son olarak ise bu çalışmaya katılan katılımcıların hepsi depremden etkilendiği için bu süreçte en çok zorlanılan konunun kişisel problemlerin olması, kayıp ve yasla çalışmak olduğu görüldü. Yapılan araştırmalarla da uyumluluk göstermektedir. Kaya ve Yıldırım (2017), 46 psikolojik danışman/rehber öğretmen ile yaptığı görüşmede katılımcıların yaklaşık üçte birinin kriz ve krize müdahale konusunda eğitim aldıklarını, en çok zorlandıkları konuların başında kriz ve krize müdahale geldiğini ve büyük bir çoğunluğunun krize müdahale konusunda yetersiz hissettiğini düşünmektedir. Yine, Yıldız-Önal ve Köseoğlu (2021) görüşme yaptıkları psikolojik danışmanların yas danışmanlığı konusunda kendilerini yeterli algılamadıklarını belirtmişlerdir.

Bu araştırma sonucu diğer araştırmacılara önerilerimiz şunlardır:

1. Afetlerden dolayı öğrencilerde görülen sorunlara yönelik boylamsal araştırmalar yapılarak alan yazına katkı sağlanabilir.
2. Bu çalışmada deprem yaşamış ve deprem bölgesinde çalışan okul psikolojik danışmanları incelendi. Araştırmacılar deprem yaşamış ama farklı yerde görev yapmakta olan okul psikolojik danışman veya öğretmenleri ya da deprem yaşamamış ama deprem bölgesinde görev yapmakta olan okul psikolojik danışmanları inceleyebilir.
3. Okul psikolojik danışmanı olmayan okullarda depremden sonra öğrencilerde görülen sorunlar hakkında çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Alipour, F., & Ahmadi, S. (2020). Social support and posttraumatic stress disorder (PTSD) in earthquake survivors: A systematic review. *Social Work in Mental Health*, 18(5), 501-514.
- Arslan, M. (2023). Okul müdürlerinin 6 Şubat Kahramanmaraş Depremi sonrası okullarda karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri. *International Journal of Social Humanities Sciences Research*, 10(97), 1550-1559.
- Aslander, M., & Berkant, H. G. (2023). Okul Öncesi Eğitiminde Deprem Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Eğitim Yansımaları*, 7(2), 22-34.
- Aviles, A. M., Anderson, T. R., & Davila, E. R. (2006). Child and adolescent social-emotional development within the context of school. *Child and Adolescent Mental Health*, 11(1), 32-39.
- Bıçakçı, A. B. & Okumuş, F. E. E. (2023). Deprem psikolojik etkileri ve yardım çalışanları. *Avrasya Dosyası*, 14(1), 206-236.
- Boyd-Webb, N. (2007). *Play therapy with children in crisis*. New York: The Guilford Press.
- Briere, J., Kaltman, S. & Green, B. L. (2008). Accumulated childhood trauma and symptom complexity. *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of The International Society for Traumatic Stress Studies*, 21(2), 223-226.
- Brymer M., Taylor M., Escudero P., Jacobs A., Kronenberg M., Macy R., Mock L., Payne L., Pynoos R. ve Vogel J. Psychological first aid for schools: Field operations guide, 2nd Edition. (2012). *Los Angeles: National Child Traumatic Stress Network*.

- Chapman E, Smith JA. Interpretative Phenomenological Analysis and the New Genetics. *Journal of Health Psychology*. 2002;7(2):125-130. doi:10.1177/1359105302007002397.
- Creswell, J. W. (2003). *Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approache*. Sage Publication.
- Creswell, J. W. (2015). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (M. Bütün ve S.B. Demir, Çev.) Ankara: Siyasal.
- Downe-Wamboldt, B. (1992). Content analysis: Method, applications and issues. *Health Care for Women International*, 13, 313-321.
- Du, B., Ma, X., Ou, X., Jin, Y., Ren, P. & Li, J. (2018). The prevalence of posttraumatic stress in adolescents eight years after the Wenchuan earthquake. *Psychiatry Res*. 1,262.
- Ekşi A., (2016), Afetlerden Sonra Ortaya Çıkabilecek Çevresel Risklerin Yönetimi, *Hastane Öncesi Dergisi*,1(2), 15- 25.
- Galea, S., Nandi, A., & Vlahov, D. (2005). The epidemiology of post-traumatic stress disorder after disasters. *Epidemiologic reviews*, 27(1), 78-91.
- Gökalp, G. ve Yalçınkaya, A.U. (2018). *Okullarda Kriz ve Karar Verme*. Ö. Erdur-Baker ve T. Doğan (Ed.), Kriz danışmanlığı içinde (s. 111-136). Ankara: Pegem Akademi.
- Gözübüyük A.A., Duras E., Dağ H., Arıca V., (2015), Olağan üstü Durumlarda Çocuk Sağlığı, *Journal of Clinical and Experimental Investigations*, 6(3), 324-330.
- Gündüz, B. (2012). Okul psikolojik danışmanlarında yetkinlik inancı ve tükenmişlik. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(3), 1749-1767.
- Han, F. (2010). Studies on college student psychological crisis intervention system. *International Journal of Psychological Studies*, 2(1), 151-154.
- Husserl, E. (1970). *The crisis of European science and transcendental phenomenology*. IL: Northwestern University Press.
- Jaksec, C.M., Dedrick, R.F. ve Weinberg, R. B. (2000). Classroom Teachers Ratings of the Acceptability of In-Class Crisis Intervention Services. *Traumatology*, 6, 1, 9–23.
- Kaid, L. L. (1989). Content analysis. In P. Emmert & L. L. Barker (Eds.), *Measurement of communication behavior* (pp. 197-217). New York: Longman.
- Karabulut, D. & Bekler, T. (2019). Doğal afetlerin çocuklar ve ergenler üzerindeki etkileri. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5(2), 368-376.138491-205.
- Karataş, Z. ve Baltacı, H. Ş. (2013). Ortaöğretim kurumlarında yürütülen psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik okul müdürü, sınıf rehber öğretmeni, öğrenci ve okul rehber öğretmenin (psikolojik danışman) görüşlerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 427-460.
- Kaştan Y., (2015), Türkiye'de Göç Yaşamış Çocukların Eğitim Sürecinde Karşılaşılan Problemler, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), 216-229.
- Kaya, M., ve Yıldırım, (2017). Liselerde çalışan psikolojik danışmanların okullarda yaşanan kriz durumlarına ilişkin algıları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6(2), 835-857.
- Livanou, M., Bassoglu, M., Ssalcioglu, E., & Kalendar, D. (2002). Traumatic stress responses in treatment-seeking earthquake survivors in Turkey. *The Journal of nervous and mental disease*, 190(12), 816-823.
- Maya, Ğ. (2014). Kamu ilkokullarında yöneticilerin sergiledikleri kriz yönetimi beceri düzeylerine ilişkin öğretmen görüşleri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 209-235.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev. Ed.) Ankara: Nobel.
- Openshaw, L. 2011. "School-based support groups for traumatized students." *School Psychology International*, 32(2), 163-178.
- Osborne, J. W. (1994). Some similarities and differences among phenomenological and other

- methods of psychological qualitative research. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*, 35, 167–189.
- Özcebe H., (2013), Afetlerde Çocuk ve Ergen Sağlığı Hizmetleri, Acil ve Afet Durumlarında Sağlık Yönetimi, *Hacettepe Üniversitesi Yayınları*, 243-254.
- Özçetin, A., Maraş, A., Ataoğlu, A., İçmeli, C. (2008). Deprem Sonucu Gelişen Travma Sonrası Stres Bozukluğu ile Kişilik Bozuklukları Arasında İlişki. *Düzce Tıp Fakültesi Dergisi*. 2. 8-18.
- Özen, Y. (2011). Eğitim kurumlarında yönetsel ve bireysel krize müdahalenin planlanması ve eğitimi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*(3), 119-140.
- Öztan, M.O, Bolova, G., Özdemir, T., Sayan, A., Elmalı, F. ve Köylüoğlu G. (2019). Üçüncü Basamak Bir Hastanedeki Pediyatrik Travma Hastalarının Değerlendirilmesi ve Travma şiddetini Öngören Faktörlerin Saptanması. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi* 9(1) s. 17-22.
- Pascapurnama D.N., Murakami A., Chagan- Yasutan H., Hattori T., Sasaki H., Egawa S., (2018), Integrated health education in disaster risk reduction: Lesson learned from disease outbreak following natural disasters in Indonesia, *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 29, 94–102.
- Patton, M. Q. (2002). Two Decades of Developments in Qualitative Inquiry: A Personal, Experiential Perspective. *Qualitative Social Work*, 1(3), 261-283. <https://doi.org/10.1177/1473325002001003636>.
- Silwal, S., Dybdahl, R., Chudal, R., Sourander, A., Lien, L. (2018). *Psychiatric symptoms experienced by adolescents in Nepal following the 2015 earthquakes*. *J Affect Disord*.
- Sönmez, M. B. (2022). Deprem psikolojik etkileri, psikolojik destek ve korkuyla baş etme. *Totbid Dergisi*, 21(3), 337-343.
- Wolmer, L., Laor, N., Dedeoglu, C., Siev, J., Yazgan, Y. 2005. "Teacher-mediated intervention after disaster: A controlled three-year follow-up of children's functioning." *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 1161–1168.
- Yehuda, R., Hoge, C. W., McFarlane, A. C., Vermetten, E., Lanius, R. A., Nievergelt, C. M., Hobfoll, S. E., Koenen, K. C., Neylan, T. C. & Hyman, S. E. (2015). Post-traumatic stress disorder. *Nature Reviews Disease primers*, 1(1), 1-22.
- Yeşilyaprak, B. (2016). *21.yüzyılda eğitimde rehberlik hizmetleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H., (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. baskı). Seçkin Yayınevi.
- Yıldız-Önal, Y. & Köseoğlu, S. A. (2021). Psikolojik danışmanların yas danışmanlığına ilişkin değerlendirmeleri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 592-604.
- Yin, R. K. (2014). *Case study research design and methods* (5.baskı.). London: SAGE Publication.
- Yule, W. & Smith, P. (2015). Post traumatic stress disorder. In A. Thapar, D. S. Pine, J. F. Leckman, S. Scott, M. J. Snowling, and E. Taylor (Eds.), *Rutter's Child and Adolescent Psychiatry* (pp. 806-821). Wiley.